

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу

Грабар Марини Василівни

«Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні»,

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна
економіка

1. Актуальність, мета і завдання дисертаційного дослідження

Сьогодні туристично-рекреаційна діяльність відноситься до найбільш динамічно розвинутих видів господарювання, що впливають на соціально-економічне становище регіону. Туристично-рекреаційна сфера ґрунтується на інтегрованому використанні потенціалу території та факторів виробництва різних галузей, створюючи на основі їх поєднання привабливі послуги. Тому ефективна організація туризму та рекреації стає одним із головних факторів розвитку економіки території, підвищення рівня життя населення за рахунок створення нових робочих місць, збільшення надходжень в бюджет та розвитку суміжних галузей. Таким чином, туризм та рекреація здатні стимулювати економіку регіону та сприяти зростанню соціально-економічних індикаторів за умови їх системного розвитку.

В цьому контексті пріоритетними є питання формування підходів щодо забезпечення системного розвитку туризму та рекреації, а також оцінки їх ефективності та впливу на соціально-економічний розвиток регіону.

З урахуванням цих міркувань, дисертаційну роботу Грабар Марини Василівни, метою якої є розробка теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо системного розвитку туризму та рекреації у регіоні, слід визнати актуальною, а її результати – такими, що заслуговують на увагу і подальше використання в практичній та науково-дослідній роботі.

Дисертаційна робота виконана у відповідності з планом науково-дослідних робіт факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Теоретичні і прикладні аспекти побудови механізмів стратегічного розвитку суб'єктів регіонального туризму на засадах державно-приватного партнерства», включеної до пріоритетного тематичного напрямку «Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук» (Постанова КМУ від 07.09.2011 р. №942) та наукової теми кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету «Суспільно-економічні тенденції розвитку регіону (Закарпатська область)» (№ ДР 0111U002646).

Враховуючи актуальність та перспективність обраного напрямку досліджень, коректність поставлених в роботі завдань як в теоретичному, так і в прикладному аспектах, а також змістовність запропонованих підходів до їх вирішення з наступним аналізом отриманих результатів, дослідження Грабар М.В. можна вважати суттєвим науково-практичним внеском в розробку науково обґрунтованих підходів до забезпечення системного розвитку туризму та рекреації у регіоні.

2. Новизна та обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій

Наукові положення представлені в дисертаційній роботі Грабар Марини Василівни характеризуються теоретичною обґрунтованістю та практичною дієвістю запропонованих рекомендацій. Передумови впровадження запропонованих в дисертації рекомендацій щодо забезпечення системного розвитку туризму та рекреації у регіоні обґрунтовуються відповідним аналітичним апаратом та доведенням наукової позиції автора.

Рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечується: визначенням предмету та об'єкту дослідження; чітким зв'язком завдань дисертаційного дослідження та елементів наукової новизни; комплексністю використаних методів, підходів, інструментальних засобів зорієнтованих на ґрунтовне дослідження теоретико-методологічних засад

системного розвитку туризму та рекреації як важливої складової забезпечення збалансованого розвитку регіональної економіки.

Методологічну та теоретичну основу роботи складають фундаментальні положення теорії систем, теорії потенціалів, теорії кластеризації, концепції сталого розвитку; наукові публікації вітчизняних та зарубіжних вчених з питань системного підходу в управлінні.

Для вирішення поставлених завдань в роботі використано загальні та спеціальні методи наукового дослідження: метод теоретичного узагальнення – при формулюванні теоретико-понятійного апарату дослідження; системного підходу – для побудови концептуальних основ дефініції «регіон» як системи; методи рейтингової оцінки та групування – для виявлення регіонів з подібними тенденціями розвитку туристично-рекреаційної галузі; метод динамічного аналізу – для оцінки рівня розвитку туризму та рекреації у регіоні; метод економіко-математичного моделювання – для прогнозування обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг; методи розрахунку індексу сезонності – для оцінки сезонних коливань попиту в туризмі; метод критичного аналізу – для виділення проблем управління галуззю; метод експертних оцінок – для діагностики проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком регіону; метод порівняльного аналізу – для визначення ефективності бюджетних програм розвитку туризму і рекреації; метод кореляційно-регресійного аналізу – для визначення взаємозв'язків між показниками туристично-рекреаційних послуг; методи комплексного аналізу – для дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації регіону.

Достовірність та об'єктивність отриманих результатів підтверджена публікаціями в наукових фахових виданнях, апробацією на наукових конференціях, а також актами впровадження основних результатів дослідження.

Ознайомлення із текстом дисертаційної роботи, змістом автореферату та суттю опублікованих наукових праць здобувача дозволяють зазначити про результати, які містять наукову новизну і відтворені у таких положеннях:

— розроблено комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації, який, на відміну від існуючих, включає три блоки: фінансовий (процес залучення грошових ресурсів), інформаційно-маркетинговий (створення комфортного інформаційного простору), організаційний (формування належних умов обслуговування та безпеки для туристів), що дозволить збільшити попит на турпослуги й, відповідно, туристичний потік та сприятиме зростанню прибутку туроператорів від продажів (с. 172-186);

— удосконалено понятійно-термінологічний апарат у сфері системології розвитку на галузевому рівні, зокрема, уточнено поняття «системного розвитку туризму та рекреації», під яким слід розуміти сукупну синергетичну взаємодію всіх складових компонентів туристично-рекреаційної системи, яка на основі взаємозв'язку її складових здатна забезпечити кращу ефективність свого функціонування (с. 31-32);

— запропоновано методичне забезпечення щодо розробки цільових програм розвитку туризму та рекреації, що, на відміну від існуючих, включає формування переліку неконтрольованих факторів впливу на результативні показники туристично-рекреаційної сфери та визначення відсотка коливання прогнозованих індикаторів (с. 151-152);

— дістала подальшого розвитку оцінка просторової асиметрії розвитку туризму та рекреації у регіонах України, що дало змогу виділити п'ять груп областей з подібним станом туристично-рекреаційної галузі, а саме: регіони-лідери, регіони з активною та добре розвиненою галуззю, регіони з хорошими умовами розвитку галузі, регіони з незадовільним станом галузі, регіони-аутсайдери (с. 85-88);

— набуло подальшого розвитку обґрунтування видів туризму, які доцільно розвивати на рівні регіону шляхом ідентифікації туристичних ресурсів, визначення перспективних видів туризму та рекреації для дестинації і визначення спеціалізації районів (с. 154-161);

— дістав подальшого розвитку методичний підхід до системного розвитку туризму та рекреації шляхом формування в межах дестинації

інтегративних структур (кластерів) на основі механізму державно-приватного партнерства (с. 25-26).

Отже, резюмуючи вищенаведені аргументи щодо елементів наукової новизни дисертаційного дослідження на тему «Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні» зазначаємо, що одержані результати розкривають теоретичні і методологічні засади системного розвитку туризму та рекреації в регіональній економіці.

3. Аналіз відображення результатів дослідження в публікаціях та авторефераті

Основний зміст роботи опубліковано у 18 друкованих наукових працях загальним обсягом 7,15 друк. арк., з них особисто автору належить 6,15 друк. арк., серед яких: 2 – у міжнародних фахових виданнях, 10 – у наукових фахових виданнях України, та 6 публікацій за матеріалами конференцій.

В опублікованих працях відтворено основний зміст та наукові результати дисертації. За матеріалами досліджень зроблені доповіді на міжнародних науково-практичних конференціях. Обсяг друкованих робіт та їх кількість відповідають вимогам до публікацій основного змісту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використані виключно ті результати і положення, що є особистим внеском здобувача.

Автореферат містить відомості про зміст дисертації, ступінь новизни розробок, теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Матеріал автореферату та дисертації викладено чітко, послідовно, літературною мовою. Ілюстративний матеріал допомагає зрозуміти й оцінити основні ідеї роботи.

4. Відповідність структури дисертації встановленим вимогам

Аналіз дисертації дає всі підстави зробити висновок про те, що вона є закінченим самостійним дослідженням, яке має елементи наукової та практичної

цінності. Основні положення дослідження, які виносяться на захист, а також висновки є чіткими, продуманими і достатньо аргументованими.

За своєю структурою, обсягом і оформленням дисертація відповідає вимогам до кандидатських дисертацій. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 282 найменувань на 30 стор., 18 додатків на 29 стор. Основний зміст дисертації викладено на 196 стор. Робота містить 29 таблиць на 18 стор., 47 рисунків на 23 стор.

5. Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Отримані результати мають теоретичне та практичне значенням у зв'язку з тим, що викладені в дисертаційній роботі положення представлені у форматі методичних розробок і практичних рекомендацій, що, в повній мірі, є придатними для забезпечення ефективного системного функціонування сфери туризму та рекреації на основі регіональних особливостей і передумов, що сприятиме їх активізації та перспективному зростанню.

Методичні положення та результати дисертації впроваджені у роботі наступних управлінь Закарпатської облдержадміністрації: департаменту житлово-комунального господарства, будівництва та інфраструктури при реалізації Програми розвитку туризму та курортів в Закарпатській області на 2011-2015 роки в частині оптимізації системи управління туризмом та забезпечення сталого розвитку туризму та курортів, а результати формування збалансованої системи показників будуть враховані у Програмі розвитку туризму та рекреації у Закарпатській області на 2016-2020 роки (довідка № 1771/01-09 від 23.10.2014 р.); департаменту агропромислового розвитку при реалізації Регіональної програми розвитку сільських територій Закарпатської області на період до 2020 року та напрямки до 2025 року в частині визначення територій, перспективних для розвитку сільського туризму в Закарпатті (довідка № 01.7/1011 від 04.11. 2014 р.); департаменту економічного розвитку та торгівлі при реалізації Програми економічного і соціального розвитку Закарпатської області на 2013 рік та основні напрями розвитку на 2014 і 2015 роки в частині оптимізації діагностики проблем

економічного розвитку регіону та механізму стимулювання його економічного розвитку (довідка № 03.1/639 від 06.11.2014 р.); управління зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та транскордонного співробітництва при реалізації Програми формування позитивного міжнародного інвестиційного іміджу та залучення іноземних інвестицій у Закарпатську область на 2011-2015 роки в частині підвищення розвитку транскордонного співробітництва на основі механізму державного-приватного партнерства в туристично-рекреаційній галузі Закарпатської області (довідка № 04.1-06.326 від 07.11.2014 р.).

Теоретичні положення та результати наукового дослідження використовуються в навчальному процесі Мукачівського державного університету при викладанні дисциплін «Спеціалізований туризм» та «Управління сталим розвитком туризму» (довідка № 3047 від 05.11.2014 р.).

6. Рекомендації щодо використання результатів дисертаційної роботи

Результати дисертаційної роботи можуть бути рекомендовані для використання в якості основи для подальших пошуків науково обґрунтованих механізмів формування управлінських та організаційних структур оптимізації туристично-рекреаційної системи, а також розробки цільових державних та регіональних програм стимулювання розвитку туристичного сектору.

Результати проведених досліджень, зокрема запропонований метод збільшення прибутку від продажів, що базується на визначенні коефіцієнту еластичності та подальшого алгоритму обчислення можливих коливань основних параметрів господарської діяльності туристично-рекреаційних підприємств (п. 2.3 дисертації) та отримані на його основі розрахунки до певної міри можна визнати такими, що можуть бути використані при стратегічному плануванні діяльності.

Сфера практичного застосування результатів дослідження – управління облдержадміністрацій, Державне агентство туризму і курортів України, комітети Верховної Ради України.

7. Зауваження та дискусійні питання

Поряд з отриманими в дисертації позитивними результатами, треба відмітити наступні зауваження, недоліки та дискусійні питання:

1. На стор. 17 дисертаційного дослідження автор наводить концептуальну схему сутнісного наповнення регіону як системи доцільно було б навести більш детальний аналіз наведеної схеми для уточнення та розуміння авторського підходу і конкретизації «методів і заходів управління» та поділу «властивостей регіону».

2. До складових компонентів структури туризму та рекреації автор відносить підприємства зі створення турпродукту та обслуговування його споживання, підприємства харчування, підприємства розміщення, санаторно-курортний комплекс, розважально-культурно-пізнавальний комплекс та комплекс народного промислу (с. 31-32). При цьому зовсім не приділено уваги та не виділено в окрему групу підприємства, що займаються перевезенням та страхуванням туристів, що відіграють вагому роль в туристичному обслуговуванні, адже подолання простору – одна з найважливіших передумов здійснення самої туристичної подорожі, а страхування в свою чергу сприяє забезпеченню захисту життя, здоров'я та майнових інтересів громадян під час мандрівки.

3. Пропозиції автора щодо необхідності забезпечення партнерства між державою та бізнесом в напрямі активізації розвитку сфери туризму та рекреації (с. 161-163) є слушною, але потребує додаткового обґрунтування щодо доцільності врахування специфічних регіональних особливостей, які безпосередньо впливають на забезпечення ефективного розвитку досліджуваної сфери.

4. На стор. 101-102 та в додатку М наведено структуру товарів та послуг туристського споживання, їх особливості (серед яких: необхідність переміщення споживача до місця надання послуг, більші витрати у порівнянні зі звичним середовищем проживання, різна гранична корисність продукту, «кредитний та культурний» характер) та наслідки, які вони провокують (мультиплікативний

ефект, здорожчання суспільно-необхідних товарів і послуг, прояв екстерналій та придбання товарів і послуг, що відображають національну самобутність). Проте, розглядаючи питання, пов'язані з туристичним споживанням, необхідно, насамперед, визначити, що є для туриста споживчою вартістю. Також дуже доречним було б виділення складових компонентів споживчої вартості, якими володіє Закарпатська область для туристів та порівняти їх зі споживчими вартостями інших регіонів.

5. Згідно сформованої автором збалансованої системи показників виділено 4 проєкції: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток. Проте не відмічено їх структурованість, внаслідок чого не зрозуміло, чи є проєкції рівноцінними чи одна домінує над іншими.

8. Загальні висновки

Дисертація Грабар Марини Василівни «Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні» є завершеною науковою працею, яка присвячена вирішенню актуальних на сьогоднішній день наукових та практичних завдань – розробці й обґрунтуванню теоретичних і методичних положень та практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації у регіоні.

Проведений аналіз дисертації дозволив зробити наступні висновки:

- положення дисертації, котрі виносяться на захист, є належним чином обґрунтованими, містять елементи наукової новизни і мають практичну цінність;
- зроблені зауваження суттєво не знижують загальної позитивної оцінки роботи, котра виконана на належному науковому і методичному рівні.

Робота відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567.

За складом вирішених завдань дисертація відповідає паспорту спеціальності 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. У зв'язку з цим,

вважаю, що автор дисертації, Грабар Марина Василівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за даною спеціальністю.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри туризму

Львівського національного університету

імені Івана Франка,

доктор економічних наук, професор

М. П. Мальська

Прикарпатський
університет ім. І. К.
Вж. НДОР № 03.02.11/132
01.04.16